

Relativizmus

Békefi Bálint

2023. augusztus 16.

A relativizmus szerint a világnézetek igazságának kérdése relatív, azaz *viszonylagos*: csak valamilyen – egyéni, esetleg kultúrához vagy korhoz kötött – nézőponthoz viszonyítva válaszolható meg. Szigorúan értelmezve relativizmusról mindig csak valamilyen területre vonatkoztatva beszélhetünk, és különböző területekre nézve eltérő lehet a megítélése: az ízléssel kapcsolatban sokkal könnyebb elfogadni, mint az összeadással vagy a gravitációval kapcsolatban. Itt a világnézeti állításokkal (pl. értékítélet, megismerés, természetfeletti) kapcsolatos relativizmussal foglalkozunk.

Nevek és változatok

Ógörög szofizmus. *Prótagorasz* (Kr. e. 490–420) ókori görög filozófustól, a *szofista* iskola megalapítójától származik a híres mondás, miszerint „Minden dolognak mértéke az ember; a létezőknek, hogy léteznek, a nem-létezőknek, hogy nem léteznek.”¹ Ezt a későbbi görög filozófusok, például *Platón* (Kr. e. 428–348), az extrém relativizmus megfogalmazásaként értették – ti. hogy amit az ember gondol a világról, az számára igaz – és hevesen kritizálták. Máig vitatott, hogy *Prótagorasz* valóban ezt képviselte-e.

Buddhista relativizmus. A *mádhjamaka* buddhizmus szerint, amelynek alapítója *Nágárdzsuna* (Kr. u. 2–3. sz.), az általunk tapasztalható dolgoknak nincs független, önmagukban való természetük vagy valóságuk; ezt nevezik az üresség (*súnjátá*) tanának. A tanból következően ez az irányzat a tapasztalat természetét a függő keletkezés (*pratítja-szanutpáda*) fogalmával ragadja meg, amely szerint a tapasztalt jelenségek a tapasztalással kölcsönös függésben léteznek: saját lényeg híján maga a függő viszony jelenti létüket. Ebben az értelemben tehát a hétköznapi, tapasztalati valóságról való tudásunk (*szamvriti-szatja*) relatív.

Konstrukcionizmus. A 19. században jelent meg, a 20. század folyamán pedig egyre népszerűbbé vált filozófiai és társadalomtudományi körökben az a gondolat, amely szerint az a világ, amelyben az emberek mozognak, jelentős részben nem eleve adott a természetben, hanem az egyén és a társadalom gondolkodása és viselkedése által konstruált, vagyis létrehozott. A gondolat a 18. századi *Immanuel Kant* (1724–1804) filozófiájában gyökerezik, aki amellet érvelt, hogy a világot a maga tőlünk függetlenül létező valóságában nem ismerhetjük meg, mert a megismerésben a világra *ravetítjük* emberi foglmainkat és gondolkodási kereteinket. Ezt a konstruktivista társadalomkritika annyival egészíti ki, hogy szerinte a világra nem csak elkerülhetetlen, velünk született fogalmakat és kereteket vetítünk rá, hanem olyan meggyőződésekkel és társadalmi berendezkedésekkel is alakítjuk, amelyeket képesek lennénk megváltoztatni, de sokszor

---

1 <http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index39ae.html>

érdekünkben áll alkalmazni. A sokrétű irányzat képviselői közé sorolhatók *Friedrich Nietzsche* (1844–1900), *Simone de Beauvoir* (1908–1986) és *Michel Foucault* (1926–1984) filozófusok, illetve *Peter Berger* (1929–2017) szociológus.

Érvek

A véleménykülönbségek sokasága. A történelmet tanulmányozva és a világot járva arra juthatunk: világnézeti témákban nagyon ritka a széles körű egyetértés. Majdnem minden kérdéssel kapcsolatban álláspontok sokaságát fogadják el különböző közösségek. Ha nem akarjuk azt mondani, hogy rajtunk kívül mindenki téved ([exkluzivizmus](#)), adódik az alternatív megoldás: valamilyen értelemben mindenkinek igaza van. Ehhez a világnézeti állításokat úgy kell értelmezzük, hogy azok ne legyenek abszolút vagy egyetemes érvényűek.

A megismerés korlátai. Bármit is hiszünk a világról, azért fogadjuk el igaznak, mert valamilyen módon *meggyőződünk* az igazságáról. Azonban filozófusok újra és újra rámutattak, hogy ebből a megismerési folyamatból nem tudjuk kivonni *önmagunkat*: a saját érzékszerveinket, fogalmainkat, gondolkodásunkat. Ebből viszont az következik – a relativista érv szerint –, hogy a világról kialakult elképzeléseink tőlünk függnek, és nem megalapozott azt gondolnunk, hogy tőlünk függetlenül is igazak.

A nyelv szerepe. A nyelv szerepéből többféleképpen is következtetnek a relativizmusra:

1. *Edward Sapir* (1884–1939) és *Benjamin Lee Whorf* (1897–1941) nevéhez kötődik a nyelvi relativizmus egyik változata. Eszerint a különböző nyelvek befolyásolják a beszélők gondolkodását azzal, hogy milyen kategóriákat tesznek elérhetővé (pl. milyen igeidőket ismernek vagy hány színárnyalatot különböztetnek meg), és ezáltal mit hangsúlyoznak ki, illetve hallgatnak el. Ezt mutatja az is, hogy ritkán létezik tökéletes fordítás – különböző nyelvek beszélőinek gondolatait nem mindig lehet maradéktalanul kifejezni más nyelveken. Mindez azt sugallja, hogy gondolataink, és így meggyőződéseink, a nyelvünktől függnek.²
2. A nyelvi relativizmus másik (*szemantikai* vagy *kontextuális*) formája arra mutat rá, hogy egyes fogalmaink rejtett viszonylagosságot tartalmaznak: például ha egy ételről azt mondjuk, hogy *finom*, akkor elsősorban arra gondolunk, hogy nekünk ízlik – pedig a „finom” szó alakjából nem látszik, hogy jelentése tőlünk függne. Ez a rejtett viszonylagosság időnként nehezen felismerhető: vajon a *szép* sem jelent többet, mint hogy nekünk tetsző? Az efféle nyelvi relativizmus képviselő szerint lehet, hogy az *igaz* szó is rejtetten viszonylagos, és valójában nagyjából annyit tesz, hogy számunkra elfogadható vagy valóságos.

---

² A Sapir-Whorf-hipotézis a mai napig vitatott a nyelvészetben és a kognitív tudományban, de újabban a nyelvi relativizmusnak csak mérsékeltebb változatait tartják megalapozottnak. Ld. Pléh Csaba: [Beszéd és gondolkodás](#). In Kenesei István (szerk.): *A nyelv és a nyelvek*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011, 231–246.

Ellenérvek

Az öncáfolat problémája. Tegyük fel a kérdést: a relativizmus igazsága relatív-e? Ha nemmel válaszolunk, akkor úgy tűnik, önellentmondásba ütköztünk, hiszen – tekintve, hogy a relativizmus is világnézeti álláspont – ezzel azt mondjuk, hogy mégsem minden világnézeti állítás relatív. Ha igennel válaszolunk, akkor viszont magát a relativizmust is csupán relatív igazságnak kell tartanunk, és nem tudjuk kizárni az abszolút világnézeti igazságok létezését. A *korlátlan* relativizmus tehát tarthatatlannak tűnik.

Az egyet nem értés ellehetetlenítése. Bár a relativizmus egyik fő motivációja a látszólagos ellentétek sokasága, ez jelenti az egyik fő kihívását is. Ugyanis ha a világnézeti állítások csupán egyes emberek, közösségek, vagy korok *számára* igazak, akkor az *eltérő* emberek, közösségek és korok világnézetei között a valódi ellentmondás lehetetlen. Gondoljunk bele: az efféle relativizmus szerint nincs önmagában olyan, hogy „X igaz”, csak olyan, hogy „X igaz Peti számára” vagy „X hamis Kati számára” – ez az utóbbi két állítás viszont nem zárja ki egymást! Ez szinte lehetetlenné teszi, hogy világnézeti kérdésekről vitát folytassunk.

Az abszurditás gyanúja. Attól függően, hogy mennyire tekintjük tágnak a „világnézeti kérdések” kategóriát, beleeshetnek olyan témák, amelyekről sokunknak nehéz lenne elfogadni, hogy csak relatív igazságokat állíthatunk róluk. Ilyen lehet például a természettudomány: valóban viszonylagos a gravitáció törvénye? Vagy az erkölcs: tényleg egyenrangú a „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat!”-parancsolat és az a nézet, amely szerint helyes ártatlan gyermekeket szórakozásból bántani? Vagy a politika: valóban pusztán viszonyítás kérdése, hogy az elnyomás vagy a szabadság a jobb? Ha ezeket nem tudjuk elfogadni, akkor a relativizmust is tagadnunk kell.

Keresztény értékelés

Keresztény szempontból a relativizmus helyesen ismeri fel, hogy az igazság és a megismerés végső soron *személyes* természetű. Viszont a bibliai világkép szerint a valóság és a tudás végső alapja nem emberi személy, hanem Isten (1Móz 1,1). Isten bölcsességgel teremtette meg a világot (Péld 3,19), minket pedig önmagához hasonlóvá teremtett (1Móz 1,27), sőt az ő bölcsességét is elérhetővé teszi számunkra azáltal, hogy figyelünk az ő kinyilatkoztatására, beszédére (Zsolt 19,7; 119,98; Péld 9,10). Tehát a Biblia szerint az ember nincs sem nyelvében, sem megismerőkéességében a saját korlátai közé zárva, mert bár a megismerés valóban személyes, Isten, aki mindenható és mindentudó személy, minket a teremtett világgal és önmagával összhangban élőnek alkotott meg. Ez az összhang azonban rajtunk is múlik, aki pedig ezt elveti – a Biblia az ilyen embert „bolondnak”, „ostobának” nevezi (Péld 1,7.22.29) – annak tényleg nehézséget fog jelenteni a teremtett világban való eligazodás (Péld 14).